

SZEMLE

Tart még a varázs?

*A Prospero Könyvek sorozatról – pl. Szucher Ervin: Mende Gaby.
Komp-Press, Kvár, Juventus Kiadó, Marosvásárhelyi Kulturális és Tudományegyetem,
Marosvásárhely 2014. 164 old.*

A Prospero Könyvek sorozatban beszélgető-könyvek jelennek meg. A kötetek egy-egy színházi alkotó életútját mutatják be, oral history-szerűen rálátást biztosítva a környezetre, amelyben ezek az alkotók munkálkodtak. Az interjúk zömmel erdélyi színművészekkel készülnek – illetve három opera-énekes és egy karmester is van a kiválasztottak között.¹ A sorozat nemrég ünnepelte tízéves fennállását, és ez alatt a több mint tíz év alatt, vagyis 2004 és 2015 között huszonegy kötet jelent meg a sorozat-szerkesztő, Demény Péter gondozásában.²

A kezdeményezés Dávid Gyulának, a kolozsvári Polis Könyvkiadó vezetőjének köszönhető. A sorozatot egy előállt szükséghelyzetben Balázs Imre József, a Korunk volt főszerkesztője vette a Komp-Press Kiadó gondozásába. A sorozat-szerkesztő továbbra is Demény Péter maradt, aki mindegyre önfeláldozó partnereket talált az újabb és újabb kötetek megjelenítéséhez.³ A Prospero

Könyvek „keresztapja”, a sorozat nevét javasló Balázs Imre József helyett jelenleg Rigán Lóránd, a Korunk könyvkiadásért is felelős szerkesztője a projekt házigazdája.

Az első hat kötet, amely még a Polis Könyvkiadó gondozásában látott napvilágot, a következő volt – Máthé Éva: *Lohinszky* (2004),⁴ Köllő Katalin: *Orosz Lujza* (2004), Hegyi Réka: *László Gerő* (2005), Boros Kinga: *Elekes Emma* (2005), Botházi Mária: *Vitályos Ildikó* (2005), Nagy Miklós Kund: *Szabó Duci* (2007). Tehát elsősorban kolozsvári és marosvásárhelyi idős színművészek szólaltak meg lapjaikon – bár Elekes Emma neve már a szatmárnémeti társulathoz kötődik.

Ebben az időszakban a sorozat neve nem teljesen az volt, ami ma, hanem: Prospero könyvei. A cím Shakespeare-nek *A vihar* c. színdarabjára utal, melyben Milánó hercege, Prospero így mutatkozik be: „Földi célokot feledve, szobámba / zárkóztam és csak műveltem az elmém”,⁵ mert „csak a / titkos tanok vonzottak”. Prospero a könyveiből nyeri varázstudományát, amellyel aztán az életben elszenvedett igazságtalanságok felszámolásán dolgozik, sikerrel. A színház, illetve a művészet is pontosan erre való... legalábbis van egy ilyen elgondolás. Ez az első kapcsolódás a színházhoz.

¹ Operaénekes: Marton Melinda, Albert Annamária, Kovács Attila; karmester: Hary Béla.

² A Mende Gabynak szentelt kötetben nincs feltüntetve a (sorozat)szerkesztő neve. Ennek oka lehet – hogy mi az, nem árulták el az olvasónak...

³ A kötetek első oldalait fellapozva képet kapunk arról, az elmúlt tíz évben kik, milyen fórumok tartották fontosnak erdélyi művészeti könyvek kiadásának támogatását. A Communitastól és a Szülőföld Alaptól az AFCN-ig a *Mende Gaby*-kötet társkiadói át többen – de nem elegenden, amint az a kötet kolozsvári bemutatóján (2014. október 16-án) kiderült. A riporterek évekig (majdhogynem) ingyen dolgoznak.

⁴ A színész maga kérte így: hogy a könyv címe a név keresztnév nélküli változata legyen.

⁵ Jelen recenzióban *A vihar*ból vett idézeteket Fábri Péter fordításában közöljük.

A mágiára utalás is találó: a színház sokak számára a megmagyarázhatatlan átváltozások, a „csoda” birodalma. Az előző mondatot záró „birodalom” kifejezés a színház egy harmadik aspektusára vezethet rá, lásd Prospero szavait is: „könyvtáram hercegség volt”. A színház egy külön hely/„világ” tehát, méghozzá értékekkel teli, vagyis olyan művekkel, „melyek trónomnál többet érnek”.

Ezek a színház fogalmához tapadó hagyományos asszociációk, amelyeket már a sorozatnévben érzékelünk, a kötetek tartalmát is áthatják. A korábban említett mágikus jellegnek, illetve a szintén metaforikusan értendő gazdagságnak megfelelően a színművészek szinte félistenek – azért „szentel” nekik figyelmet és kötetet a kiadó, illetve az egész erdélyi közösség, az anyagiakkal, illetve szellemi munkával finanszírozókkal meg az olvasókkal egyetemben. Már az alaphelyzet kitüntető: vannak tehát olyan személyek, akik kiemelkednek a hétköznapi emberek sorából,⁶ és arra érdemesek, hogy – a közemberrel ellentétben – egy riportertnek, illetve az olvasóknak könyvnyi terjedelemben számoljanak be életútjukról, világszemléletükről. A kötetek előszavai, amelyek szükségszerűen azt taglalják, hogy az adott művész (meg a színművészet mint olyan) mennyire megérdemelte ezt a szép gesztust⁷ a társadalom részéről, a laudáció műfajához közelít.

A „Prospero könyvei” elnevezésnek a magaslató jellegén túl tagadhatatlanul van egy játékos aspektusa is, hiszen a könyveket ez a név mintegy fikciós térbe emeli át. Ha arra gondolunk, hogy Prospero a könyveiből nyerte titkos tudását és erejét, a sorozat neve azt sugallja, hogy mi, olvasók, megvásárolva e köteteket, betekintést nyerhetünk a titkos tanokba – talán abba, hogyan születik a színházi „csoda” –, és esetleg élni is tudunk valahogy

a tudással, mint Prospero (akivel – e könyvek birtosaként – akár azonosulhatunk is). A sorozat átkerülése a Polistól a Komp-Press Kiadóhoz e merész vállalatot szerényebb mederbe terelte: az új név, „Prospero Könyvek”, nem teremt egyértelmű azonosításokat a valóság és a mese dimenziója között. A fenséges aspektus – a színészek Prospero herceggel való metaforikus azonosításának lehetősége – megmaradt. Az olvasó viszont kikerült a játékból.

A sorozat más vonatkozásban is veszített játékoságából: a Komp-Press tervezője, Bugja Zoltán a borítót komolyabbra hangolta a korábnál. Míg a Polisnál, Unipan Helga tervező keze nyomán a borító több különböző szintet tartalmazott, s a függőleges meg a vízszintes irányokat egyaránt használta, jelenleg a borítólapon kevés szín s a hagyományos vízszintes irány uralkodik. Bugjánál a cím – mint egy szignó – a színész keze írásával jelenik meg a borítón. Bár az aláírás kissé rézsütos, a következő tervező, Szentes Zágon a kézírással együtt ezt is elvetette, s maradt a nem túl izgalmas vízszintes irány. (A legújabb könyvek borítóját, így a *Mende Gaby* címűét is, már Szentes Zágon tervezte.) A színművész arcképe helyett, amely Unipan Helgánál még grafikailag „meggoldozott”, foltos-játékos volt, Bugjánál már távolító, félalakos, „jölfésült” fotó szerepel a borítón, és ez a fényképszerű érzet megmarad Szentesnél is, még ha ő vissza is tér az arcképhez. Egyetlen játékos aspektus, ami a Komp-Press-korszakot jellemzi: hogy a sorozatnév kisbetűvel jelenik meg a borítón, így: „prospero könyvek”.

Kiadóváltáskor a könyvek belsejében is változás történt. Ami megmaradt: a riportert kérdései széles hasámban, a színművész válaszai keskenyebb hasámban jelennek meg, s ez levegőséget, azzal együtt derűt kölcsönöz a könyvnek. A Polisnál, Unipan Helga tervezésében viszont a játékoság abban is megmutatkozott, hogy a színművész visszaemlékezését helyenként más betűtípussal szedett kritikarészletek, illetve személyes vagy az előadásokat dokumentáló fényképek szakították meg, mindig ahhoz kapcsolódva, amiről a

⁶ „Aki látja a város utcáin, érzi, nem akarja az, aki mellett elhalad” – olvassuk Lohinszky Lorándról a róla szóló kötet előszavában (Máthé Éva: *Lohinszky*. 2004, 9.).

⁷ „És nagyon örülök, hogy most könyvben is megkapom azt a »díjat«, amit már megkaptam kitüntetésekben vagy anyagiakban, vagy hogy a színháznak örökös tagja vagyok.” (Köllő Katalin: *Orosz Lujza*, 2004, 46.)

beszélgetésben épp szó volt. Ez nagyon mai hatást kelt – gondoljunk csak az interneten olvasás azon jellegzetességére, hogy lépten-nyomon linkekre kattinthatunk. A fényképek, kritikák a Komp-Pressnél már hagyományosabb módon, a kötet végén, mellékletként jelennek meg. Előnye is van ennek a megoldásnak: a fényképeket igényesebb papírra lehet nyomni. A *Mende Gaby*-kötetben a kötelező előszó meg a kötelező életútinterjú után, a Függelékben a következőket találjuk: *Pályatársak vallomásai* (ez újdonságnak számít a sorozatban; esetünkben Borbáth Ottilia, Kárp György és Csiky András meséli el röviden a Mende Gabyhoz fűződő emlékeit), *Az újság írta* (ez is újdonság; szintén három részletet találunk itt); a következőket viszont már a korábbi kötetekben is megtaláljuk: *Részletek a színikritikákból*, *Mende Gaby szerepei a marosvásárhelyi színpadon* (listázva), *Képgaléria*.

Az is internetszerű volt a Polis-korszak hat kötetében, hogy a fejlécen egy-egy szövegrész mintegy címkeszzerűen kiemelve vezetni próbálta a figyelmünket. Néhány oldalanként váltakoznak: „eladtam az élményeimet”, „ha valaki tanít, megmarad fiatalnak”, „nem öntöttek le a *Hekabé* című szósszal” stb. (Köllő Katalin: *Orosz Lujza*. 2004). Más kiemelések segítenek a könyvnyi hosszúságú interjú „fejezetekre” osztásában: egész oldalnyi kép, egy hosszabb, nagybetűkkel szedett gondolattal körítve, jelzi, hogy ettől kezdve más téma kezdődik a beszélgetésben. A Komp-Pressnél ez a kettős kiemelés megszűnik, a „fejezetcímek” jelennek meg a fejlécen is, s az elválasztó kép eltűnik. A *Mende Gaby* már egyetlenegy kiemelést használ, az lesz az egész interjú címe, egy Edith Piafra emlékeztető idézet: „Nem bánok semmit sem.”

Talán azért választották a címadó idézetet épp egy dalból, mert Mende Gaby, bevállása szerint, leginkább a zenés színházat szereti. Kiderül a beszélgetésből, hogy sem férjével, a marosvásárhelyi Székely Színház megalapító Tompa Miklóssal, sem fiával, a kolozsvári színház jelenlegi igazgatójával, Tompa Gáborral nem egyezett maradéktalanul a színházi látásmódjuk, de ez egyikőjükkel sem rontotta el Mende Gaby viszonyát. Az olvasók

között bizonyára lesznek olyanok, akik azokat a részeket keresik majd a beszélgetőkönyvben, melyekben az előbb említett két rendezőről tudhatunk meg új információkat. Mások meg, mint az előző szerzője, Kovács Levente, a színész nő életére, illetve a vásárhelyi utalásokra lesznek fogékonyabbak. Ez a kötet is, mint a színészipinterjú általában, bővelkedik anekdotikus részletekben — élvezettel olvassuk az ilyen mondatokat: a gyermek „Gábot különben sem lehetett irányítani, ő mindig azt tette, amit jónak látott” (33.). Vagy felkapjuk a fejünket arra, hogy a családban a kisgyereket is magázták, meg hogy Mende Gaby és férje között húsz év volt a korkülönbség. Persze szakmaibb kijelentések is vannak a könyvben: megtudhatjuk például, hogy Mende Gaby Kovács György után Csiky András tartja a legjobb erdélyi színésznék.

Ez a kötet, mint a korábbi utalások is sejtetik, valószínűleg nem elsősorban a színházi szakmának íródott, hanem inkább a nézőknek. A rajongókon kívül valószínűleg nem sokakat érdekel, szerette-e Mende Gaby a kézimunkaórákat gyerekkorában, vagy hogy „Egy távoli, eldugott kastélyban vagy a cári palotában tudnék élni”. (82.) A szakmai véleményét sem mindig tudjuk fenntartások nélkül fogadni. Ha olyasmiről olvasunk a könyvben, amit más forrásból ellenőrizni tudunk, elbizonytalanodunk... Ilyen az, amikor Bács Ferencről olvassuk: „amit a Márairól szóló, *Emigránsok* című filmben nyújtott egyedi és felejthetetlen.”⁸ Vagy: „Kolozsváron [...] az utóbbi években mindent telt házzal játszottak.” (55.) „Ott [...] nem azért olyan pontosak az emberek, mert félnek valakitől, hanem egyszerűen azért, mert tisztelik a hivatásukat és egymást.” (25.) „Miklós is, Gábor is [...] igen-csak szerény emberek, akik soha nem szerették a dicsekvést.” (53.)

Hogy szakmailag érvényes, illetve inkább „nőklapjás” (vagy az újabb erdélyi folyóiratra utalva, „nőileges”) egy Prospero sorozatbeli kötet,

⁸ Tudjuk, hogy az idézetből hiányzik egy vessző, de sajnos a kötetben így szerepel. Nem erőssége a könyvnek a helyesírás... Hadd maradjon ez a mi szövegünkben is így, felmutatásképp.

attól is függ, milyenek a riporter kérdései. Demény Péter erre a nem kis feladatra a színháztudományal ismerős viszonyt ápoló szerzők mellett (Köllő Katalin, Darvay Nagy Adrienne, Boros Kinga, Hegyi Réka) újságírókat, magyartanárokat stb. is felkért (Szucher Ervin, Botházi Mária, Molnár Judit). A kiválasztott színész alkatától is függ, milyenek lesznek a válaszok, milyen lesz a könyv. Van a művészek közt nagyon nehéz ember, például aki tőkélyre törekszik, s aki miatt évekgig le tud állni a munka – ami más okból, anyagi erőforrások híján is akadozhat. Abbamaradt például ideig-óráig a Boér Ferencel, illetve a sepsiszentgyörgyi Nemes Leventével tervezett kötet. Nem elég tehát, hogy objektíve nehéz megítélni, kik a leginkább érdemesek arra, hogy egy-egy Prospero-kötet által belépést nyerjenek az erdélyi színházi panteonba, egyéb tényezőkkel is számolni kell... Az azonban, hogy csupán színészekkel készül beszélgetés, más színházi alkotókkal nem (rendezővel, díszlettervezővel), már a sorozatszerkesztő színházi látásmódján, illetve döntésén múlik.

A Komp-Press Kiadónál jelen pillanatig tizenöt könyv jelent meg a sorozatban, ez a hat korábbival együtt huszonegy kötet. Éspedig – Köllő Katalin: *Csiky András* (2008), Nagy-Hintós Diana: *Hary Béla* (2008), Dehel Gábor: *Marton Melinda*

(2008), Ferencz Éva – Zsehránszky István: *Makra Lajos* (2009), Darvay Nagy Adrienne: *Stief Magda* (2010), Medgyessy Éva: *Mindhalálíg színész – Péterffy Gyula* (2010), Dehel Gábor: *Bisztrai Mária* (2011), Nagy Miklós Kund: *Farkas Ibolya* (2011), Benkő Judit: *Albert Annamária* (2011), Máthé Éva: *Balázs Éva* (2011), Laskay Adrienne: *Kovács Attila* (2012), Molnár Judit: *Miske László* (2013), Szucher Ervin: *Mende Gaby* (2014), Sebők Klára: *Komiszenyér. Egy színésznő emléskönyve* (2014), Ferencz Éva: *Ferenczy István. 1937–2002* (2015). Továbbra is megfigyelhetjük a kolozsvári és marosvásárhelyi dominanciát, bár például Makra Lajos neve a temesvári színházhoz kötődik.

A sorozat legnagyobb problémája mégsem ez. Hanem az előbb említett eldöntetlenség: kinek szólnak a könyvek, a szakmának vagy a közönségnek? Kellene-e beléjük több színházi tudás, több mai szempont? Meddig tart ki a színészcentrikus, „csoda”-centrikus gondolkodás; mikor kell Prosperónak azt mondania: „Durva mágiámról / végleg lemondok [...] pálcám eltöröm, / több ölnyi mélyre ásom el a földbe, / és mélyebbre, mint mérőön hatol, / hajítom könyvemet”?

Zsigmond Andrea

A régészetelmélet eszmetörténeti alapjai

Molnár Zsolt: A kőkortól a bronzkorig. Az ősrégészeti kutatás elméleti alapjai. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kvár 2014. 150 old.

„Gondolkodásunk elméleti keretei meghatározzák a tudásunk határait.” Így szól a könyv bevezetőjének kezdőmondata, és aligha lehetne frappánsabb formulát találni, mely megindokolja a mű szükségességét, és egyben összefoglalja a lényegét is. Már a címből kiderül, hogy összetett témával állunk szemben, a szerző az őskorrégészetet a régészeti elmélet perspektívájából állítja fókuszba. Az őskorkutatás a

régészet legdinamikusabban fejlődő szakága, mely nagymértékben meghatározta a diszciplína alakulását az utóbbi másfél évszázad alatt. A dán Christian Jürgensen Thomsen nevével fémjelzett őskorkutatás kezdete a 19. század első felében egybeesik a régészet tudományos szemléletmódjának és eszköztárának kialakulási fázisával. A múlt század hatvanas éveiben bekövetkezett elméleti megújulás és paradigmaváltás